

Şeyhülislam Vassâf Abdullah Efendi, Kayıp Olduğu Düşünülen Fetâvâ-Yı Vassâf Adlı Fetvâ Mecmûası Ve Nukûlü

Shaykh al-Islam Vassâf Abdullah Efendi, Fatwa
Compilation Called Fatawa-yi Vassâf Thought to be
Lost and Its Nuqûl

Dr. Öğr. Üyesi Emine ARSLAN¹

¹Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kırklareli
· emine.arslan@klu.edu.tr · ORCID > 0000-0002-3873-3475

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 30 Ağustos/August 2024

Kabul Tarihi/Accepted: 16 Aralık/December 2024

Yıl/Year: 2024 | **Sayı – Issue:** 57 | **Sayfa/Pages:** 145-168

Atıf/Cite as: Arslan, E. "Şeyhülislam Vassâf Abdullah Efendi, Kayıp Olduğu Düşünülen Fetâvâ-Yı Vassâf Adlı Fetvâ Mecmûası Ve Nukûlü" Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 57, December 2024: 145-168.

ŞEYHÜLİSLAM VASSÂF ABDULLAH EFENDİ, KAYIP OLDUĞU DÜŞÜNÜLEN FETÂVÂ-YI VASSÂF ADLI FETVÂ MECMÛASI VE NUKÛLÜ

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde en yüksek dînî-ilmî ve hukûkî kurumun başı olmaları hasebiyle şeyhülislamların tercüme-i halleri, eserleri ve verdikleri fetvâlar her zaman ilgiye mazhar olmuştur. Bayramiyye tarikatı şeyhlerinden Akhisarlı İlyas bin İsa'nın neslinden gelen Vassâf Abdullah Efendi, usûlü üzere tahsilini tamamlayıp müderrislik, kadılık, fetvâ emînliği, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği vazifelerinde bulunduktan sonra III. Osman (ö. 1171/1757) tarafından şeyhülislam olarak atanmıştır. Vassâf Abdullah Efendi yaşlılığı sebebiyle beş ay gibi kısa bir süre şeyhülisamlık makamında kaldıysa da zamanında verilen fetvâlar bir mecmûa boyutuna ulaşmış ve önemine binaen derlenip bir araya getirilmiştir. Vassâf Abdullah Efendi'nin diğer eserleri üzerinden edebî yönü, Arap dili ve belâğâtına katkıları gibi hususlarda çalışmalar yapılmışsa da daha önce *Fetâvâ-yı Vassâf*'in nüshalarına ulaşılammış olması bu eserin karanlıkta kalmasına sebep olmuştur. Bu çalışmada Vassâf Abdullah Efendi'nin hayatı, vazifeleri, ailesi ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra dört nüshası tespit edilen *Fetâvâ-yı Vassâf*'in ve bu nüshalarda yer alan nukûlünün özellikleri zikredilerek Osmanlı dönemi fetvâ literatürüne katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Osmanlı, Fetvâ, Şeyhülislam Vassâf Abdullah, İran Kazaskeri, Fetâvâ-yı Vassâf.

SHAYKH AL-ISLAM VASSÂF ABDULLAH EFENDİ, FATWA COMPILATION CALLED FATAWA-YI VASSÂF THOUGHT TO BE LOST AND ITS NUQÛL

ABSTRACT

Since they were the heads of the highest religious-scientific and legal institutions in the Ottoman Empire, the biographies of the Shaykh al-Islams, their works and the fatwas they issued have always attracted attention. Vassâf Abdullah Efendi, a descendant of Akhisarlı İlyas bin İsa, one of the sheikhs of the Bayramiyye sufi order, completed his education in due form and served as a professor, judge, fatwa affairs' conductor, and Anatolian and Rumelian Kazasker and then he was appointed as Shaykh al-Islam by Osman III (ö. 1171/1757). Although Vassâf Abdullah Efendi remained in the office of Shaykh al-Islamhood for a short period of

five months due to his old age, the fatwas given during his time reached the size of a majmua and were compiled and brought together based on their importance. Although studies have been carried out on Vassâf Abdullah Efendi's other works, such as his literary aspect and his contributions to the Arabic language and rhetoric, the fact that copies of it could not be found before has caused Fatawa-yı Vassâf to remain in the dark. In this study, after giving information about Vassâf Abdullah Efendi's life, duties, family and works, it is aimed to contribute to the fatwa literature of the Ottoman period by mentioning the features of Fatawa-yı Vassaf, of which four copies and the narrations within them were identified.

Keywords: Islamic Law, The Ottomans, Fatwa, Shaykh al-Islam Vassâf Abdullah, Iran Kazaskeri, Fatawa-yı Vassaf.

GİRİŞ

İslâm hukuk tarihinin önemli bir zaman dilimini teşkil eden Osmanlı Devleti'nde en yüksek dînî/hukûkî kurum olan Şeyhülislamlık makamının ısdâr ettiği fetvâların salt dînî hükümler olmayıp aynı zamanda hukuki görüş ifade eden metinler oldukları malumdur. Bu sebeple şeyhüislamla ait fetvâların derlendiği fetvâ mecmûaları daima ilgi görmüş ve son on-on beş yıllık dönemde bu mecmûalar hakkında yapılan çalışmalar da önemli bir yekûna ulaşmıştır. Bazı şeyhüislamların verdikleri fetvâlar ise kaynaklarda mecmûalarının varlığı zikredilse dahi nüshaları tespit edilemediği ya da kataloglarda doğru bir şekilde kaydedilmedikleri için karanlıkta kalmaya devam etmiştir. Kütüphanelerin dijitalleşme yolunda katettikleri mesafe bugün kayıp olduğu düşünülen bazı şeyhülislam fetvâ mecmûalarına ulaşılmasına imkan vermiştir. Şeyhülislâm Vassâf Abdullah Efendi'ye ait olan *Fetâvâ-yı Vassâf da kayıp olduğu düşünülen bu eserler arasındaydı*.^[1] Ancak yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde eserin en azından üç nüshasının kütüphanelerde, bir nüshasının da şahıs elinde bulunduğunu tespit etmiş olmamız bu çalışmanın yapılmasına zemin hazırlamıştır. Makalenin ilk kısmında Vassâf Abdullah Efendi'nin bir asır süren verimli hayatı ortaya konduktan sonra eserleri, takrîz ve talikâtı hakkında bilgi verilecektir. İkinci kısımda ise Osmanlı dönemi fetvâ kulliyatının oluşmasında büyük bir rol oynayan Vassâf Abdullah Efendi'nin kendi şeyhülislamlığı döneminde vermiş olduğu fetvâların derlendiği *Fetâvâ-yı Vassâf*'in dört nüshasının ve nukûlünün özellikleri açıklanacaktır. Zira hem nüshalarda bulunan ortak nukûl hem de bilhassa Hidiv nüshası hâmişinde bulunan ek kayıtlar mecmûaya ve İslâm hukuk tarihinin önemli bir safhası olan Osmanlı dönemi fikhî birikimine, şeyhüislamların ittifak ve ihtilaflarına dair bazı bilgiler sunmaktadır.

[1] Mehmet İpşirli, "Vassâf Abdullah Efendi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/560.

Fikhî yönü ve fetvâ mecmûası hakkında herhangi bir çalışma yapılmamış olan Vassâf Abdullah Efendi'nin mensubu olduğu aile, edebî yönü ve belâgat ilmindeki yeri hakkında ise bazı tezler ve bildiriler bulunmaktadır. Zeynep Aydın'ın yazdığı *İlyas İbn İsa: Hayatı, Eserleri ve Düşünceleri*' başlıklı yüksek lisans tezi İlyas bin İsa ve onun neslinden olan Vassâf Abdullah Efendi hakkında değerli bilgiler ihtiva etmektedir.^[2] Vassâf Abdullah'ın mesnevî türündeki eseri *Hayâl-i Behçet-Âbâd* üzerine ise Banu Mumcuoğlu, *Şeyhülislam Akhisarî Vassaf Abdullah Efendi Hayâl-i Behçet-Âbâd (İnceleme-Metin-Sözlük)* başlıklı yüksek lisans tezini hazırlamıştır.^[3] Vassâf Abdullah'ın Arapça'nın gramerine dair temel kitaplardan biri olan *el-Kâfiye*'nin manzum tercümesi *İrşâd-ı Ezkiyâ* hakkında da Kürşat Şamil Şahin, *Vassâf Abdullah Efendi (Abdî) İrşâd-ı Ezkiyâ (Manzum Bir Nahiv) İnceleme-Metin-Sözlük* başlıklı bir kitap^[4] ve Betül Uysal da "Nahiv İlminde Meşhur *el-Kâfiye*'nin Manzum Bir Tercümesi: Vassâf Abdullâh Efendi'nin *İrşâd-ı Ezkiyâ Adlı Eseri*" başlıklı bir bildiri yayınlamışlardır.^[5]

1. VASSÂF ABDULLAH EFENDİ'NİN HAYATI, EĞİTİMİ VE VAZİFELERİ

Doğum tarihi hakkında net bir bilgi olmasa da h.1174/1761 senesinde vefat ettiğinde 102 yaşında olduğu yönündeki kayıtlardan yola çıkılarak h.1072 senesinde doğduğu söylenebilecek olan Vassâf Abdullah Efendi'nin doğum yeri Akhisar'dır. Babası Bayramiyye tarikatının Şemsî kolunun şeyhlerinden Akhisarlı İlyas bin İsa'nın neslinden Mehmed Efendi'dir.^[6] Müstakimzâde (ö. 1202/1788) *Mecelletü'n-nisâb*'ta Abdullah Efendi'nin ismini Abdullah bin Mehmed bin Halil el-Germiyânî el-Hamîdî şeklinde kaydetmekte ve kendisinin önceleri Abdî mahlasını kullanırken sonradan bunu değiştirdiğini ifade etmektedir.^[7] Hammer (ö. 1856) de Abdullah Efendi'nin elçi olarak gönderildiği İran'dan döndükten sonra tarihçi Şerefüddin Abdullah Vassâf'tan (ö. 730/1329-1330) etkilenecek bu mahlası kullanmaya başladığını söylemektedir.^[8]

[2] Zeynep Aydın, *İlyas İbn İsa: Hayatı, Eserleri ve Düşünceleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

[3] Banu Mumcuoğlu, *Şeyhülislam Akhisarî Vassaf Abdullah Efendi Hayâl-i Behçet-Âbâd (İnceleme-Metin-Sözlük)*, (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

[4] Kürşat Şamil Şahin, *Vassâf Abdullah Efendi (Abdî) İrşâd-ı Ezkiyâ (Manzum Bir Nahiv) İnceleme-Metin-Sözlük*, (İstanbul: Hiper Yayın, 2019).

[5] Betül Uysal, "Nahiv İlminde Meşhur *el-Kâfiye*'nin Manzum Bir Tercümesi: Vassâf Abdullâh Efendi'nin *İrşâd-ı Ezkiyâ Adlı Eseri*", *Klasik Türk Edebiyatının Ses ve Anlam Dünyası Sempozyumu-Prof. Dr. Halûk İpekten Anısına-* ed. İlhan Genç vd. (Ankara: Düzce Üniversitesi Yayınları, 2020).

[6] Aydın, *İlyas İbn İsa: Hayatı, Eserleri ve Düşünceleri*, VI.

[7] Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi, *Mecelletü'n-nisâb ve'l-künâ ve'l-elkâb (Tıpkıbasım)*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), 437.

[8] Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, çev. Vecdi Bürün (İstanbul: Üçdal

Yüksek kültüre sahip bir ailede doğan Abdullah Efendi ilk eğitimini bu çevrede tamamladıktan sonra İstanbul'a gelir. İstanbul'da dönemin önemli alimlerinden Kara Halil Efendi'ye (ö. 1123/1711) intisâb eden Abdullah Efendi bir taraftan ilmi yönden kendini yetiştirirken diğer taraftan da Türk nesta'lik hattının ilk büyük hattatlarından olan Siyâhî Ahmed Efendi'den (ö. 1099/1687-1688) icâzet alır.^[9] Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi'nin (ö. 1175/1761) h.1111/1699-1700'deki ruûs imtilanında başarılı olan Abdullah Efendi, hocası Kara Halil Efendi'nin kızıyla evlenerek kayınbiraderi olan ve I. Mahmut döneminde şeyhülislamlık yapan Halilefendizâde Mehmed Said Efendi (ö. 1168/1755) ile de akraba olur. Vassâf Abdullah Efendi bir süre Çatalca'da Ali Paşa Medresesinde müderrislik yaptıktan sonra Safer 1118/Mayıs-Haziran 1706'da azledilir. Aynı yılın Zilkâde'sinde Yûnus Paşa Medresesine tayin edilir. Daha sonra da Beşiktaş Sinan Paşa Medresesine nakledilen Abdullah Efendi Rebûlevvel 1127/Mart 1715 tarihine kadar da burada kalır. *Sicill-i Osmânî*'ye göre Rebûlevvel 1128'de Kürçübaşı Medresesi müderrisliğine getirilen Abdullah Efendi 1129/1716-1717'de Zal Mahmud Paşa Medresesine, ardından Şehzade Medresesine geçer ve 27 Ramazan 1135/1 Temmuz 1723'te de buradan ayrılır. Son olarak Süleymaniye Medresesine tayin edilen Vassâf Abdullah Efendi bu görevde iken kadılık mesleğine geçer. 1137/1724-1725'de Selânik kadısı olup^[10] 1 Zilhicce 1138/31 Temmuz 1726'da bu görevden azledilen Vassâf Abdullah Efendi 1140/1727-1728'de Mısır kadılığına tayin edilir.^[11] Bir yıl bu görevde kalıp İstanbul'a dönen Vassâf Abdullah Efendi 1143/1730-1731 senesinde ise Meşihatın en üst vazifelerinden biri olan fetvâ emînliğine getirilir.^[12]

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde fetvâ emînliği vazifesi Meşihat kurumunun Şeyhülislamlıktan sonraki en üst makamını temsil eder. Fetvâhâneyi yönetmek ve Meşihatın diğer kurumlarında etkin rol almak fetvâ emîninin vazifesidir. Abdullah Vassâf Efendi işte bu görevi dört ayrı şeyhülislam zamanında ifâ etmiştir. 1143'ten Şeyhülislam Dürriyâde Mehmed Arif Bey'in ikinci şeyhülislamlığına kadar olan sürede görev yapmış şeyhülislamların fetvâlarının derlendiği *Netîcetü'l-fetâvâ*'nın başında, mecmûada fetvâları bulunan ve asıl mecmûalarında rumûzları bulunan şeyhülislam ve fetvâları derleyen fetvâ emînlerine yer verilirken Vassâf Abdullah Efendi'den fetvâ emîni olarak bahsedildiği kısımda şu isimler de zikredilmiştir:

Neşriyat, 1991) 8/315-317.

[9] İpşirli, "Vassâf Abdullah Efendi", 42/560.

[10] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, nşr. Nuri Akbayar, (çeviri yazı. Seyit Ali Kahraman) (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996) 1/84.

[11] *Sicill-i Osmânî*'de bu göreve getiriliş tarihi Ramazan 1144 olarak verilmiştir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, I, s.84.

[12] Vamık Şükrü Altınbaş, "Fetvâ Emîni Abdullah Vassâf Efendi" *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 8/90-91 (Kasım-Aralık 1969), 376-377.

“Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi: Vassâf Abdullah Efendi

Paşmakçızâde Abdullah Efendi: Vassâf Abdullah Efendi

Dâmâdzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi: Fikhî Mehmed Efendi

Kara İsmail Efendizâde İshak Efendi: Vassâf Abdullah Efendi”^[13]

Netîcetü'l-fetâvâ'da bu isimlerle birlikte Dürrî Mehmed Efendi'nin fetvâ emîni olarak zikredilen Şalgamcızâde Halil Efendi ile Abdullah Vassâf Efendi hem fetvâ emînliğinde halef selef olmuşlar hem de İran'la müzâkerelerde aynı heyette vazife ifâ etmişlerdir. Vassâf Abdullah Efendi dönemin bir diğer önemli şahsiyeti olan Mehmed Fikhî el-Aynî (ö.1147/1735) ile de fetvâ emînliğinde iki kez halef seleflik yapmıştır. Buna göre Vassâf Abdullah Efendi, Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi (ö. 1147/1735) ve Paşmakçızâde Abdullah Efendi (ö. 1145/1732) zamanlarında 1143-1144 yılları arasında ilk fetvâ emînliğini, 1146'da Kara İsmail Efendizâde İshak Efendi zamanında ikinci fetvâ emînliğini, Feyzullahefendizâde Seyyid Mustafa Efendi (ö. 1158/1745) zamanında 1148-1149 yılları arasında da üçüncü fetvâ emînliğini icra etmiştir.^[14] 1147'de Mekke payesi alan Vassâf Abdullah Efendi Zilhicce 1149/Nisan 1737'de de İran'a giden elçilik heyetinde yer almıştır ki bu vazifesi daha geniş bir şekilde üzerinde durulmayı hak etmektedir.

Vassâf Abdullah Efendi'nin Osmanlı tarihinde iz bırakan en önemli vazifesinin -yaşlılığına denk gelmesi ve kısa sürmesi sebebiyle şeyhülislamlığı değil de-1149 senesinde Anadolu Kazaskeri ünvanıyla İran'a giden elçiler heyetinde yer alması olduğu söylenebilir. Hatta bu vazifesinin fetvâ mecmûasının bütün nüshalarında müellif olarak “İran Kazaskeri diye ma'rûf olan” şeklinde nitelenmesine sebep olacak kadar kendisiyle özdeşleştiği görülmektedir. Her ne kadar Müstakimzâde bu lakabı düşmanlarının taktığından bahsetse de başka kaynaklarda buna dair bir bilgi bulunmamaktadır.^[15] İran ile Ca'ferîliğin beşinci mezhep olarak kabulü merkezinde cereyan eden bu müzâkere ve elçilik dönemi Nâdir Şah (ö. 1160/1747) zamanında başlamıştır. İran'dan gelen elçi ve heyetinin karşılanması, yol güvenliklerinin sağlanması, İstanbul'da ağırlanmaları ve müzakereler ile başlayan bu süreç Osmanlı elçi ve ulemâ heyetinin İran'a gönderilmesi, akabinde de başka bir elçi grubunun İran'dan gelmesiyle devam etmiştir. Bu konuyla ilgili pek çok yazışma ve elçilerle birlikte farklı makamlara yazılmış mektuplar da arşiv kaynaklarında bulunmaktadır.^[16]

[13] Mehmed bin Ahmed Gedûsi, *Netîcetü'l-fetâvâ ma'an'n-nukûl*, (İstanbul: Dârü't-tıbâ'atü'l-âmire, 1265), I.

[14] Vamık Şükrü Altınbaş, “Fetvâ Emîni Abdullah Vassâf Efendi” *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 8/90-91 (Kasım-Aralık 1969), 376-377.

[15] Müstakimzâde, *Mecelletü'n-nisâb*, 436b.

[16] Bu mektupların asıl ve tercümelemlerinin bulunduğu bir defterin transkripsiyonu için bk. İbrahim Küreli vd., *I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları-3 Numaralı Nâme-i Hümayûn Defteri (Transkripsiyon/Tipkibasım)*, (İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi

Vassâf Abdullah Efendi'nin konuya başlangıçtan itibaren dahil olduğu ilk gelen grupla müzâkereye katılacak ilmî heyette adının zikredilmesinden anlaşılmalıdır. Şem'dânizâde (ö. 1193/1779) *Mür'î'î-Tevârih*'de müzâkere sürecini ve sonrasında Osmanlı'dan talep edilen elçilerin vasıfları konusundaki ısrarları ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Sahabeye sebb etmemek, ehl-i sünnet ile birleşip Şîa mezhebinden çıkarak Ca'ferî mezhebine girmek üzere sulh yapma konusunda elçi Abdülbâkî Han'ın talepleri gündeme geldiğinde, "Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri mezhep üzerine böyle bir musâlaha daha önce görülmemiştir" denilerek ulemânın görüşlerine ihtiyaç duyulmuştur. 25 Rebülâhir Cumartesi günü Muhsinzâde Sarayı'nda^[17] münazâraya çağrılan kişiler arasında İstanbul pâyesi verildiği belirtilen Vassâf Abdullah Efendi'den başka Sadr-ı Anadolu'dan mün'azil İmâm-ı Evvel-i Sultânî Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi (ö. 1162/1749) ile Sadr-ı Anadolu Neylî Ahmed Efendi (ö. 1161/1748), Anadolu pâyesi verilen Mestcîzâde Abdullah Efendi, İstanbul'dan münfasıl İlmî Ahmed Efendi, Genç Ali Paşa, Tavukçubaşı ve Râgıb Efendi ile Reîsülküttâb İsmail Efendi'nin adları geçmektedir.^[18] Emîr-i hâc tayini, esirlerin tahliyesi gibi konularda ortak noktalar oluşurken Ca'ferîliğin beşinci mezhep olarak kabulünün mahzurlu olduğu ancak kendi mezhepleri olarak kalmasında bir beis bulunmadığı söylenince İran elçisi memnun kalmamış, birkaç defa daha müzakere yapılması gerekmiştir. Son aşamada İran elçisi Osmanlı tarafından bir elçi ve ulemâdan iki kişinin kendisiyle beraber İran'a gelmesini ve bu konunun orada nihayete erdirilmesini talep etmiştir. İran elçisi Abdülbâkî Han kendisiyle gelecek elçinin üç tuğlu olmasını istediği, ulemâdan seçilecek kişilerin de şeyhülislâm olmaz ise kazaskerlerden iki efendi olması hususunda ısrar ettiği ancak böyle bir şeyin mümkün olmadığı belirtilerek sâbık Fetvâ Emîni (Vassâf) Abdullah Efendi'ye Anadolu payesi ve diğer Fetvâ Emîni Halil Efendi'ye de Edirne pâyesi verilip onların ta'yîn olunduğu^[19] kaynaklarda geçmektedir.^[20] Bu süreçte Şeyhülislam Feyzullah Efendizâde Mustafa Efendi (ö.1158/1745) tarafından Nâdir Şah'a yazılan Arapça mektupta; "Vezîriâzam Mustafa Paşa, Sadr-ı Anadolu

Daire Başkanlığı, 2015).

[17] Elif Sabır, *Sadaret Kaymakamı Numanpaşazâde Ahmed Paşa'nın Yazışmalarını Hâvî Bir Mecmua (h. 1149-1150/m. 1736-1737) (Tahlil-Metin)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 198.

[18] Şem'dânizâde, *Mür'î'î-Tevârih*, nşr. M. Münir Aktepe (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976) 1/62-63.

[19] "Halen imâm-ı evvel Hazret-i şehriyârî olup sâbıkâ Anadolu kazaskeri olan Mehmed Sâhib Efendi dâ'ilerine Rumelî Kazaskerliği pâyesi ve sâbıkâ İstanbul kadısı İlmî Ahmed Efendi dâ'ilerine Anadolu kazaskerliği pâyesi ve sâbıkâ Mısır kadısı olup Mekke-i Mükerrreme pâyesi olan Fetvâ Emîni Abdullah Efendi dâ'ilerine dahî Anadolu kazaskerliği pâyesi ve Süleymaniye müderrisi Halil Efendi dâ'ilerine 1150 senesi Rebülevvel 'inde zabt etmek üzere Edirne pâyesiyle Yenişehir-i Fenâr kazâsi tevcih ve inâyet buyurulmak için saâdetlü semâhatlü Şeyhülislam Efendi dâ'ileri işâret etmeleriyle ma'rûz-ı huzûr-ı lâmi'ü'n-nûr-ı hod berâtları kılınmıştır. Ma'lûm-ı hümayûn-ı mülükâneleri buyuruldukda emr-i fermân şevketlü kerâmetlü mehâbetlü veliyy-i ni'metim efendim pâdişâhım hazretlerindir." Fi 16 CA 1149. Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Mahmud I* [AE.SMHD.I], No. 262, Gömlek No. 21271.

[20] Şem'dânizâde, *Mür'î'î-Tevârih*, 1/162.

Abdullah Efendi, Edirne şehri kadısı Halil Efendi, bunların hepsi de Devlet-i Aliyye'nin önde gelen yöneticileri olup ayrıca övülmelerine ihtiyaç yoktur. Hepsisi de hilafet tarafından belirlenip tayin edilmiş kişilerdir.”^[21] ifadeleriyle heyet üyeleriyle birlikte Vassâf Abdullah Efendi'den de takdirle bahsedildiği görülmektedir.

İki yıl kadar İsfahan, Kandehar ve Semerkand'ta^[22] bulunan, buralardaki âlimlerle fıkıh ve akâid konularında yaptığı tartışmalarla dikkat çeken Vassâf Abdullah Efendi'nin bu şekilde uzun süre İran'da kalması onun yukarıda da zikredildiği üzere “İran Kazaskeri” veya “İrânî Abdullah Efendi” lakabıyla anılmasına yol açmıştır.^[23] İran'a giden heyet h.1152 senesinde dönüp Bolu'ya vardıklarında elçi Mustafa Paşa'ya İznikmîd (İzmit) verilirken Abdullah Efendi ve Halil Efendi Âsitâne'ye getirilmişlerdir.^[24] İran'dan döndükten sonra artık Vassâf mahlasını kullanmaya başlayan Abdullah Efendi 28 Rebülevvel 1154'te (13 Haziran 1741) Anadolu Kazaskeri olmuştur.^[25]

Vassâf Abdullah'ın İran'la yapılan müzâkerelere katkısı 1154'te gelen elçi heyetiyle yapılan görüşmelere davet edilmesiyle de devam etmiştir.^[26] Vassâf Abdullah Efendi bir sene fiilen Anadolu Kazaskerliği yaptıktan sonra 1155 gurre-yi Cumâdiye'l-ahîrede /Ağustos 1742 bu vazifeden ayrılmış ve arpalıklarıyla inzivaya çekilmiştir.^[27] Abdullah Efendi'nin yerine h. 1155 Cumâdiye'l-ülâ guresinde Bolevîzâde es-Seyyîd Mehmed Emîn Efendi Anadolu Kazaskerliğine getirilmiştir.^[28]

Uzun bir süre devlet vazifesi verilmeyen Vassâf Abdullah Efendi Zilhicce 1159/Aralık 1746'da Rumeli Kazaskerliği pâyesini almış, 4 Receb 1162/20 Haziran 1749'da fiilen Rumeli Kazaskerliğine ilk tayin edildiğinde ve Şâban 1165/15 Haziran 1752'de ikinci defa Rumeli Kazaskeri olduğunda da örfî müddet olan birer sene boyunca bu vazifeyi ifâ etmiştir.^[29]

[21] Küreli vd., *I. Mahmud-Nadir Şah Mektuplaşmaları*, 64.

[22] Bilgin, *Devhatü'l-Meşâyih ve Zeyilleri (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, 230

[23] İpşirli, “Vassâf Abdullah Efendi”, 42/559.

[24] Şem'dânizâde, *Mür'î't-Tevârih*, I, 89.

[25] İpşirli, “Vassâf Abdullah Efendi” 42/559-560.

[26] Vassâf Abdullah Efendi'nin bu müzâkerelere katılımını Şem'dânizâde 1154 senesi olayları içinde “Acem elçisinin dört bin nefer ile Âstâne'ye gediği” üst başlığıyla şu şekilde kaydetmiştir: “Ba'dehü Bahâriye yalısında, Kaptan Paşa İran elçisine ziyâfet ettikde, müşârü'n-ileyhümâ Mehmed Sâhib Efendi ve Es'ad Efendi ve Anadolu'dan ma'zûl Neyli Ahmed Efendi ve İran'dan gelen Abdullah Efendi ve Halil Efendi ve Reis Râgıb Efendi dahi ziyâfete geldiler ve Tersâne ricâli ve birkaç bin şallı ve poşulu Kalyoncu şâhbâzları makâm-ı hizmetde oldu. Elçi ulemâ ile bir yere geldiklerinde, billâhi'l-hamd, cümlemiz ehl-i İslâm'dan ve bir peygamberin ümmeti olmağla, uhûvvet ve sevişmek lâzım diyerek bir kâğıd çıkarup, Şâh'ın muradı tasdik-ı mezheb-i hâmisdir deyicek, mesâğ-ı şer' yok deyü i'tizâr olunmuş iken, yine bu isrâr münâsib mi? devletimiz her umûru şer'a tatbik eder denildikde, elçi biz dahi şer'den ayrılmayuz deyüp, diğer sohbet ettiler.” Şem'dânizâde, *Mür'î't-Tevârih*, I/105-106.

[27] Bilgin, *Devhatü'l-Meşâyih ve Zeyilleri (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, s.230.

[28] Şem'dânizâde, *Mür'î't-Tevârih*, I, 109.

[29] İpşirli, “Vassâf Abdullah Efendi”, 42/559.

Uzun ve verimli geçen hayatında Osmanlı Devleti'ne ilmî, idârî ve siyâsî alanda pek çok kademedede hizmet eden Vassâf Abdullah Efendi bu hizmetlerini Sultan III. Osman tarafından, 28 Rebülevvel 1168/12 Ocak 1755 tarihinde, müderrisliğe başlamasından hicri takvimle 57 sene sonra ve yaklaşık olarak 96 yaşında, Seyyid Murtaza Efendi'den (ö. 1171/1758) boşalan şeyhülislamlık makamına tayin edilmesiyle taçlandırmıştır.^[30] Râmiz (ö. 1202/1788) şairleri tanıttığı *Adâb-ı zurafâ*'sında Vassâf Abdullah Efendi'nin şeyhülislamlığından bahsederken bu olaya;

“Kalb-i sâf ile didi Râmiz-i da'î târih
Sadr-ı fetvâ ebed Abdullah Efendi'ye sezâ”

Oldı Vassâf cihâna müftî-i mevsûfî 'z-zamân /1168”,^[31] Müstakimzâde ise “*Zihî nûr oldu fetvâ nâm-ı Abdullâh-ı dânedân /1168”* ifadesiyle,^[32] Şeyhülislam Mekki Efendi de Vassâf Abdullah'ın fetvâ vazifesine gelişi için yazdığı on yedi beyitin sonunda yazdığı beyitiyle tarih düşürmüştür:

“Yazdı bir târih Mekki-i bende-i dîrînesi
Geldi Abdullâh Efendi ilmile fetvâsına”^[33]

Vassâf Abdullah Efendi ihtiyarlığı zamanında geldiği bu şeyhülislamlık vazifesinde beş ay kadar kaldıktan sonra 27 Şâban 1168/8 Haziran 1755 tarihinde azledilmiş yerine de Damadzâde Feyzullah Efendi şeyhülislam olmuştur. Azil sebebi olarak, yaşlılığı sebebiyle Meşihat işlerini gerektiği gibi yürütememesi,^[34] maiyetindekilerin dürüst davranmayıp eskiden beri devam eden sefâhatlerini arttırmaları ve rüşvet almaları gibi iddialar ileri sürülmüştür.^[35] Azlinden sonra kendisinden Bursa'da ikamet etmesi istenmiş, bir süre sonra İstanbul'a dönmesine izin verilince de mülkü olan Emîrgüneoğlu (Emîrgân) yalısında ikamet etmiştir. Bu yalıda kendisinden sonra oğlu Şeyhülislam Vassâfzâde Esad Efendi (ö. 1192/1778) oturmuş, ardından burası I. Abdülhamid zamanında devlete intikal etmiştir. Abdullah Efendi Zilkâde 1174/ Haziran 1761'de yüz yaşını geçmiş olarak vefat ettiğinde^[36]

[30] Vâsıf Ahmed Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve hakâiku'l-ahbâr (Târih-i Vâsıf)*, Dârüttbâati'l-âmire, I, 47.

[31] Aziz-zâde Hüseyin Râmiz, *Âdâb-ı zurafâ İnceleme-Tıpkıbasım-İndeks*, Haz. Sadık Erdem, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019), 112.

[32] Bilgin, *Devhatü'l-Meşâyih ve Zeyilleri (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, 231.

[33] Gürcan Karapanlı, *Mekki Divanı ve Tahli* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 191.

[34] Vâsıf Ahmed Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve hakâiku'l-ahbâr (Târih-i Vâsıf)*, (Dârüttbâ'ati'l-âmire, 1219) 1/56.

[35] “Şâ'ban'ın yirmi yedisinde [8 Haziran 1755] İran Kazaskeri deyü şöhredâr olan Vassâf Abdullah Efendi pîr olup, dâiresi mazbût olmayup hizmetinde olan süfehâ efendileri sadra geldikte sefâhatlerini terk veya ketm lâzım iken dahi ziyâde i'lân-ı fîsk ve ahz-ı rüşvete derkâr oldukları için efendileri def' olunup yerine nehâb ve vehhâb olmayup, uslu ve mu'tedil olduğu için Damadzâde Feyzullah Efendi Şeyhülislam oldu.” Şem'dânizâde, *Mür'î'l-Tevârih*, I/181.

[36] Şem'dânizâde, *Mür'î'l-Tevârih*, IIA/38.

Eyüp'te Siyavuş Paşa Türbesi civarında hocası ve kayınpederi Kara Halil Efendi'nin yanına defnedilmiştir.^[37] Tarihçi Hâkim (ö. 1770), "Etti Abdullah Efendi cennet-i adni makar"^[38], Müstakimzâde, "Mevt-i âlim mevt-i âlem"/1174 mısırâmı ölümüne düşürülen tarih olarak kaydetmişlerdir.^[39]

Vassâf Abdullah Efendi'nin iki oğlu ve bir kızı bulunmaktadır. Vassâf Abdullah Efendi'nin oğlu olan Mehmed Esad Efendi I. Abdülhamid zamanında 19 Şevval 1190/1 Aralık 1776'da şeyhülislâm olmuş ve bir yıl sekiz aydan fazla bu makamda kalmıştır.^[40] Vassâfzâde Mehmed Esad Efendi'nin Said Mehmed adında müderris bir oğlu olduğu ve babasının sağlığında 1189/1775'de vefat ettiği, torun Said Mehmet'in ise 1266/1849 yılında devriye kadılığından Kürdistan Mollası olarak tayin edildiği, iki Said Mehmed'in baba-oğul olup babanın erken vefatı nedeniyle isminin çocuğuna verilmiş olabileceği Aydın tarafından ifade edilmektedir. Vassâf Abdullah Efendi'nin Yahya Efendi isimli bir diğer oğlunun da müderris olduğu kaynaklarda geçmektedir. Babasının sağlığında vefat ettiği anlaşılan Yahya Efendi'nin vefat tarihi 1160/1747 olarak kaydedilmiş olup kabri Eyüp Sultan'da Siyavuş Paşa türbesi yakınında babasının yanında bulunmaktadır.^[41] Vassâf Abdullah Efendi'nin bir de kızı bulunduğu, kızından olan torunu Mehmed Rauf Bey'in Hariciye Nezâreti Mektûbî Kalemi kâtiplerinden olduğu bilinmektedir.^[42] Abdullah Vassâf Efendi'nin Hatice isimli bir torununun daha var olduğu da arşiv kayıtlarında görülmektedir.^[43]

[37] Vâsıf Ahmed, *Târîh-i Vâsıf*, I/198-200.

[38] İpşirli, "Vassâf Abdullah Efendi", 42/560.

[39] Bilgin, *Devhatü'l-Meşâyih ve Zeyilleri (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, 231.

[40] Şeyhülislam Esad Efendi 1119/1707'de İstanbul'da doğmuş, tahsilini tamamladıktan sonra 1143 yılında hâriç derecesiyle müderris olmuştur. Esad Efendi 1163'te Galata kadılığına tayin edilmiştir. Vassâf Abdullah Efendi'nin şeyhülislâmlığı döneminde Galata kadılığından mâzûl bulunan Esad Efendi'ye önce Edirne, daha sonra da Mekke pâyesi verilmiştir. Babasının 1168'de azli ve Bursa'ya gönderilmesi üzerine Esad Efendi de Bursa'ya gitmeye mecbur tutulmuş ve bir müddet orada kalmıştır. 1171'de İstanbul pâyesi alan fakat babasının düşmanları yüzünden uzun süre terfi edemediği belirtilen Esad Efendi uzun bir aranın ardından Rebülevvel 1182'de Anadolu kazaskerliğine getirilmiştir. Örfi sürenin bitiminde azledilen Esad Efendi'nin yerine Damadzâde Mehmed Murad Efendi tayin edilmiştir. (Şem'dânizâde, *Mür'î't-Tevârih*, II B/8.) Esad Efendi Ramazan 1186'da Rumeli kazaskerliğine getirilmiş, örfi sürenin bitiminde de azledilmiştir. 19 Şevval 1190/1 Aralık 1776'da şeyhülislâm olan Esad Efendi yaşlılığı ve hastalığı sebebiyle 24 Cemâziyelâhîr 1192/20 Temmuz 1778 tarihinde görevden alınarak önce Boğaziçi'nde Neşatâbâd Sarayı yanındaki yalya, daha sonra Emirgân'da babasından kalma yalya çekilmiş, 3 Receb 1192/28 Temmuz 1778'de vefat ettiğinde de Eyüp'te Siyavuş Paşa Türbesi haziresinde babasının yanına gömülmüştür. M. Münir Aktepe, "Esad Efendi, Vassâfzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/347.

[41] Aydın, *Ilyas İbn İsa: Hayatı, Eserleri ve Düşünceleri*, 28-29.

[42] Mehmed Rauf Bey Sultan Abdulmecid Han'ın kilârîsi Ahmed Efendi'nin oğlu olup 1289/1872'de vefat etmiştir.

[43] Bu hanım, maddi zaruret içinde olması nedeniyle maas bağlanması için Maliye Nezaretine yapılan müracaat vesilesi ile kayıtlara geçmiş bulunmaktadır. (Aydın, *Ilyas İbn İsa: Hayatı, Eserleri ve Düşünceleri*, 28-29.)

2. ESERLERİ

Vassâf Abdullah Efendi edebiyat, Arap dili grameri, kelâm ve fıkhîta eserler telif etmiş, çeşitli risâlelere takrîzler yazmış ve ta'likâtta bulunmuştur. Üç dilde şiir inşâ etme kabiliyetine sahip olduğu kaydedilen müellifin şiirlerinde genellikle Abdî, zaman zaman da Vassâf mahlasını kullandığı belirtilmektedir ki Vassâf mahlasını İran seyahatinden sonra kullanmaya başladığından yukarıda bahsedilmiştir. Osmanlı müelliflerinde *Divânçe*'si bulunduğu söylenmekteyse de^[44] Betül Uysal bu divânçenin henüz bulunamadığını belirtmiştir.^[45]

2.1. Hayâl-i Behcet-âbâd

Şeyhülislam Vassâf Abdullah Efendi'nin 1105 beyitten oluşan *Hayâl-i Behcet-âbâd* isimli eseri önemli bir nasihatnâmedir. Şeyh Galib'in (ö. 1213/1799) ünlü mesnevisi *Hüsn ü Aşk*'ı yazarken esinlendiği eser olarak bazı kaynaklarda adı geçen *Hayâl-i Behcet-âbâd* öğretici kimliğiyle öne çıkmaktadır. Çeşitli bölümlerden oluşan eserde sırasıyla Tevhîd, Na't-ı Nebevî Aleyhisselam, Evsâf-ı Cemîle-i Habîbi, Mi'râc-ı Nebî-yi Fahr-ı Âlem, Der Vâs-ı Mu'cizât-ı Cenâb-ı Şâh-ı Keveneyn ve Der Vâs-ı Sultan Ahmed Han bölümleri bulunmaktadır. Mumcuoğlu Vassâf Abdullah Efendi'nin "Hasbihâl-i Nâzım-ı Kemîde" adını taşıyan son bölümü bir nevi dertleşme olarak inşâ ettiğini ifade etmiştir.^[46]

2.2. Nazîre-i Unvânü's-şeref

Nazîre-i Unvânü's-şeref, Vassâf Abdullah'ın Yemenli alim İbnü'l-Mukrî'nin (ö. 837/1433) tek metin içerisine birden fazla ilmî konuyu yerleştirerek telif ettiği *Unvânü's-Şeref* adlı eserindeki metodu uygulayarak yazdığı bir eserdir. Vassâf Abdullah Efendi asıl metne ek olarak altı eserden oluşan bu eserde Arapçanın yanında Türkçe ve Farsçayı da kullanmıştır. Normal satır düzenindeki eser benzerlerinde olduğu gibi fıkîh konusunu içermektedir. Bunun yanında birinci sütun aşağıya doğru okunduğunda Hikmet, ikinci sütun Mantık, üçüncü sütun Kelâm, dördüncü sütun Nahiv, beşinci sütun Farsça hikâye ve altıncı sütun ise Türkçe hikâye konusunu ihtiva etmektedir.^[47]

[44] Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, nşr. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, (İstanbul: Meral Yayınevi, 1972) 2/429.

[45] Uysal, "Nahiv İlmînde Meşhur *el-Kâfiye*'nin Manzum Bir Tercümesi: Vassâf Abdullâh Efendi'nin *İrşâd-ı Ezkiyâ* Adlı Eseri", 539.

[46] Mumcuoğlu, *Şeyhülislam Akhisari Vassaf Abdullah Efendi Hayâl-i Behcet-Âbâd*, XIV-XVI.

[47] Selami Bakırcı, M. Sadi Çoğenli, "Kadıza Mehmed Efendi'den Erzurum Müftülüğüne İntikal Eden Unvânü's-Şeref Adlı Eser Üzerine -Bir Metin Üzerinde Farklı İlimleri Eşleştirme Sanatı-", *Erzurum İspirli Kadızâde Mehmed Ârif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Ömer Kara, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014), 50-52, 58.

Eserin yazım tarihi net olarak verilemese de 8 Cemâziyelâhir 1130/9 Mayıs 1718-18 Rebülevvel 1143/1 Ekim 1730 yılları arasında yazıldığı kesindir. Zira eserin başında III. Ahmed'in sultanlığı ve İbrahim Paşa'nın sadareti devrinde yazıldığı bilgisi bulunmaktadır. Eser 1279'da Nevres Paşa'nın ve 1314'te Zühdü Paşa'nın Maârif Nazırlığı döneminde olmak üzere iki defa basılmıştır.^[48]

2.3. İrşâd-ı Ezkiyâ

İrşâd-ı Ezkiyâ, İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) Arapçanın gramerini öğretmek için yazdığı nesir şeklindeki eseri *el-Kâfiye*'nin manzum bir tercümesidir. Telif tarihi bilinmeyen eserin içindeki Sadrazam Halil Paşa'yı ve Sultan III. Ahmed'i öven beyitlerden Sadrazam Arnavut Halil Paşa'nın (1716-1717) görev yaptığı yıllarda yazıldığı sonucuna ulaşılmıştır.^[49] Dibâce 90 beyit ve konunun işlendiği bölüm 1388 beyit olmak üzere 1478 beyitten oluşan eserde önce kural anlatılmış ardından da örnekler verilmiştir. Vassâf Abdullah Efendi, Molla Câmî (ö. 898/1492) ve İbnü'l-Hâcib'in eserlerindeki tertibe uyarak konuların sıralamasını ve verilen örnekleri değiştirmemiştir. Sanat kaygısından ziyade nahvi öğretmek amacıyla yazıldığı için bu eserde edebî sanatlar kullanılmamıştır. Ancak vezin ve kâfiyenin sınırlayıcı etkisi sebebiyle konular bazen tam olarak izah edilememiş bazen de çok kısa ifadelerle geçiştirilmiştir.^[50]

2.4. Takrîzleri

Vassâf Abdullah Efendi, XVIII. yüzyılda yaşamış Osmanlı din alimlerinden Erzurumlu Ömer b. Ali b. İbrahim b. Halil el-İspirî'nin (ö. 1202/1788) tarih alanında kaleme aldığı ve h. 974 yılına kadar muhtasar Osmanlı Devleti tarihini ve ulemasını konu edindiği *Ferhatu'l-Fu'âd* isimli eseri ile belâgat ilmi hakkında yazdığı ve Şeyhülislam Pîrîzâde'nin *Takrîz* adındaki eserini izah ettiği *Keşfü'l-Takrîz* isimli haşiyesi üzerine takrîzler yazmıştır.^[51]

[48] Vassâf Abdullah Efendi, *Nazîre-i Unvânü 'ş-şeref* (İstanbul: Matba'a-i Âmire, 1279); Vassâf Abdullah Efendi, *Nazîre-i Unvânü 'ş-şeref* (İstanbul: Cemâlî Efendi Matbaası, 1314).

[49] Uysal, "Nahiv İlminde Meşhur *el-Kâfiye*'nin Manzum Bir Tercümesi: Vassâf Abdullâh Efendi'nin *İrşâd-ı Ezkiyâ* Adlı Eseri", 542.

[50] Kürşat Şamil Şahin, "Dilbilgisi Öğretiminde Şiir Kullanımına Bir Örnek İrşâd-ı Ezkiyâ," *VIth International Scientific and Practical Conference-Actual Problems of Linguistics and Linguodidactics in the Context of Modern Approaches*, (Gagauzia, 2023), 197-198.

[51] İsmail Altun, Reyhan Keleş, "Ömer Efendi'nin Üç Eserine Yazılan Takrîzler", *Erzurum İspirli Kadızâde Mehmed Ârif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Ömer Kara, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014), 471-473, 494.

2.5. Ta'likâtı

Tûsî'nin (ö. 672/1274) İbn-i Sînâ'nın (ö. 428/1037) *el-İşârât ve t-tenbihât* adlı eseri üzerine yazdığı şerh olan *Şerhu'l-İşârât (Hallü müşkilâti'l-İşârât)*'in Süleymaniye Kütüphanesindeki bir nüshasının başında İran Kazaskeri demekle ma'rûf Vassâf Abdullah Efendi'nin ta'likâtı bulunduğu yazmaktadır ki hakikaten de bazı varaklarda açıklamaların altında Abdullah Efendi'nin imzası net bir şekilde görülmektedir.^[52] Eserin temellük kayıtlarında da Vassâf Abdullah Efendi'nin ve oğlu Mehmed Esad'ın imzalarının bulunması dikkat çekmektedir.^[53]

2.6. Zemzeme

Vassâf Abdullah Efendi'nin Kelâm alanında yazılmış *Zemzeme* isimli eserden kaynaklarda bahsedilmekteyse de^[54] yapılan taramalarda böyle bir eserin varlığı henüz tespit edilememiştir.

Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 1959/2'de 6a-17b'de kayıtlı olup Vassâf Abdullah Efendi'ye nispet edilen *Risâle-i Mu'amma* adıyla kaydedilen eser ise Vassâf Abdullah'a ait olmayıp aynı yerde 06 Mil Yz A 1959/3'de kaydedilmiş Mehmed Hâkim'e ait olan *Eş'âr ve İnşâ*^[55] isimli eserin bir parçasıdır. Muhtemelen Vassâf Abdullah Efendi'nin meşhate gelişi için yazılmış olup *Hâkim Efendi Târîhi*'nde de yer alan beyitlerin^[56] risâlede vr. 6a'da da bulunması müellifin kim olduğu konusunda karışıklığa sebep olmuştur.

3. FETÂVÂ-YI VASSÂF

Vassâf Abdullah Efendi uzun süren ilim ve devlet adamlığı serüveninin zirvesi olan Şeyhülislamlık makamını beş ay gibi kısa bir süre deruhte etmişse de zamanında verilen fetvâlar bir mecmûa boyutuna ulaşmış ve önemine binaen derlenip bir araya getirilmiştir. Çoğunlukla fetvâ emînliğini yaptığı şeyhülislamların fetvâlarını derleyip nukûlünü çıkarmasıyla meşhur olan ve bu sebeple ismi *Netîcetü'l-fetâvâ*'da üç şeyhülislamın fetvâlarını derleyen olarak zikredilen Vassâf Abdullah'ın fetvâlarını kimin mecmûa haline getirdiği, üç nüshada yer yer bulunan nukûlün de kim tarafından çıkarıldığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

[52] Ebû Ca'fer Muhammed b. Muhammed b. Hasan Nasîruddin et-Tûsî, *Hallü müşkilâti'l-İşârât*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Servili, 189), 37b, 114a.

[53] Tûsî, *Hallü müşkilâti'l-İşârât*, 1a.

[54] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 1/84.

[55] Mehmed Hâkim Efendi, *Eş'âr ve İnşâ*, (Ankara: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 1959/3).

[56] Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, nşr. Tahir Güngör, (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul: 2019), 1/225.

Mecmûadaki fetvâların Şeyhülislam Vassâf Abdullah Efendi'ye ait olduğu tüm nüshalarda eser isminde net bir şekilde belirtilmiş ve “İran Kazaskeri” olarak maruf olduğuna da özellikle işaret edilmiştir. Derlenen ilk nüshası henüz tespit edilemeyen mecmûanın en erken tarihli nüshası olan Hidiv nüshası 17 Rebîülevvel 1196/2 Mart 1782’de istinsah edilmiştir. Müzâyede nüshasının yayınlanan görüntülerinde -istinsah tarihi bulunmamakla birlikte-eserin baştan sona mukabelesinin 1216/1801-1802 senesinde yapıldığı kaydı bulunmaktadır. Selimiye nüshası ise 1220 Muharremü'l-harâm gürresinde tamamlanmıştır.^[57]

Mecmûaya fetvaların verildiği dil açısından bakıldığında genelinin Türkçe olmakla birlikte az sayıda da olsa Arapça fetvaların bulunduğu görülmektedir.^[58] İstatistik olarak ise 2086 müstakil ve 43 bağlantılı fetvâ ile birlikte 2129 fetvâyı içeren eserde en fazla fetvâ ihtivâ eden bölümlerin 243 fetvâ ile Kitâbü'd-da‘vâ ve müteâkiben 232 fetvâ ile Kitâbü'l-vakıf olduğu tarafımızdan tespit edilmiştir.

3.1. Fetâvâ-yı Vassâf'ın Nüshaları ve Özellikleri

Vassâf Abdullah Efendi'nin tek fıkıh/fetvâ eseri olan ve bu çalışmanın konusu olan *Fetâvâ-yı Vassâf* hakkındaki değerlendirmeye tespit edilebilen nüshaları hakkında bilgi vererek başlamak yerinde olacaktır. Makalede eserin nüshaları bulunduğu yerlere nispetle; Hidiv Nüshası^[59], Selimiye Nüshası^[60], Tokat Nüshası^[61] ve Müzâyede Nüshası^[62] olarak isimlendirilmiştir.

3.1.1. Hidiv Nüshası

Kataloglarda Mısır’da iki ayrı kütüphanede mecmûanın nüshaları var gibi görünse de bu durumun, Hidiv Kütüphanesindeki nüshanın, kütüphanenin Mısır Milli Kütüphanesine nakli sebebiyle orada da ayrıca kaydedilmesinden kaynaklandığı görülmüştür. Dolayısıyla hakikatte tek bir nüsha vardır ki o da burada Hidiv nüshası olarak anılacaktır. Bu nüshanın başında dokuz sayfa fihrist bulunmaktadır. Fihristten sonraki sayfada eserin ismi “*Fetâvâ-yı Vassâf Abdullah Efendi Şeyhülislâm*

^[57] Nüshalar hakkında ayrıntılı bilgi aşağıda verilecektir.

^[58] Arapça fetvâlara örnek olarak bz. Hidiv nüshası 25b, 28b, 29a.

^[59] Bu nüshanın Mısır Milli Kütüphanesinden teminini sağlayan Dr. Mahmud Sami Bey’e teşekkürü borç bilirim.

^[60] Vassâf Abdullah Efendi, *Fetâvâyı Vassâf*, (Edirne: Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, 22 Sel 1033).

^[61] Vassâf Abdullah Efendi, *Fetâvâ-yı Vassâf*, (Ankara: Milli Kütüphane, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 129, 593349).

^[62] Vassâf Abdullah Efendi, *Fetâvâ-yı Vassâf*, <https://phebusmuzayede.com/49782-seyhulislam-vassaf-abdullah-efendi-ye-ait-fetvalar-feteva-yi-vassaf-184-sayfa-ebrulu-cildinde-21x30-cm.html> erişim 24.06.2024. Bu nüshanın müzâyede nüshası olarak adlandırılmasının sebebi bir müzâyede sitesinde bulunan görüntüler dışında bu nüshanın kimde ya da hangi kurumda olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamış olmasıdır.

el-Ma'rûf bi-İran Kazaskeri 'aleyhi'r-rahme" şeklinde kaydedilmiştir. Bu sayfada ayrıca Hidiv Kütüphanesinin mührü ve eserin kayıt bilgileri bulunmaktadır.^[63] Hafız es-Seyyid İsmail Şa'rânizâde tarafından 17 Rebülevvel 1196'da istinsâhı tamamlanan nüsha 1b-160b arasında bulunmaktadır.

Hidiv nüshasında mecmûanın ardından eklenen yaklaşık 1,5 sayfa uzunluğundaki Arapça nakil ve hâmişlerde bazı şeyhülislam fetvâlarını ihtiva eden kısımdan sonra "ekarra bi'l-vekâleti ve enkera'd-deyn" ve ilişkili iki başlık altındaki nakillerin Müzâyede nüshasında da bulunduğu ancak Tokat nüshasında bulunmadığı görülmektedir.

3.1.2. Müzâyede Nüshası

Bir müzâyede sitesinde *Fetâvâ-yı Vassâf*'ın bir nüshası satışa sunulmuş ve eserin bazı görüntüleri paylaşılmıştır. Bunlar; eserin ve müellifinin adlarının yazılı olduğu fihristin ilk yaprağı ve yine eserin ve müellifinin isminin bulunduğu sayfa ile 1b-2a, 29b-30a, 51b-52a, 58b-59a varakları ve varak numarası bulunmasa da mecmuanın son varağı ile mecmuadan olmayan ıskât-ı salâta dair eklenmiş bir yaprağın görüntüleridir. Paylaşılan görüntülerde nüshanın başından sonuna kadar mukâbelesinin bu çalışmayı yapanın Ahî Çelebi Mahkemesinde vazifeli olduğu sırada yapıldığı bilgisi bulunmaktadır. Müzâyede sitesinde bu nüshanın tanıtımı yapılırken 184 sayfa olduğu bilgisi verilmektedir ki doğrusu muhtemelen 184 varak olmalıdır. Bu nüshanın paylaşılan varaklarındaki nukûl de Hidiv ve Tokat nüshalarındaki nukûl ile aynıdır.^[64]

3.1.3. Tokat Nüshası

İstinsâh tarihi ve müstensih ismi bulunmayan bu nüshada eser ve müellif bilgisi 1,5 sayfalık fihristten sonra 1a'da yer almaktadır. Burada ayrıca "Tokat Kütüphanesine vakıftır 1307" kaydı ve vakfı yapanın Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celilesi azasından İsmail Paşa olduğu bilgisi bulunmaktadır. Bu nüshada eser 1b'de başlayıp 179b'de bitmektedir. Hidiv ve Müzâyede nüshalarında mecmûanın bitiminde yer alan ekler bu nüshada bulunmamaktadır. Tokat nüshası ile Hidiv nüshasında yer alan ana nukûlde ise herhangi bir fark bulunmamaktadır.

3.1.4. Selimiye Nüshası

[63] Vassâf Abdullah Efendi, *Fetâvâ-yı Vassâf*, (Kahire: Mısır Milli Kütüphanesi, Hidiv Koleksiyonu, Fıkhu'l-Hanefi, 8594/12).

[64] Vassâf Abdullah Efendi, *Fetâvâ-yı Vassâf*, <https://phebuzmuzayede.com/49782-seyhulislam-vassaf-abdullah-efendi-ye-ait-fetvalar-feteva-yi-vassaf-184-sayfa-eburlu-cildinde-21x30-cm.html> erişim 24.06.2024.

Ahmed bin Murtazâ bin Halil tarafından 1220 Muharremü'l-harâm ğuresinde istinsâhı tamamlanan 169 varaklık mecmûanın ve müellifinin ismi eserin ilk sayfasında açıkça yazılmıştır.^[65] Altı sayfalık fihristten sonra mecmûanın ilk sayfasında Seyyid Çelebi Mustafa Paşa'nın kitaplığından olduğu bilgisini hâvi 1233 tarihli bir mühür ve Edirne'de Evkâf-ı Haremeyn Müfettişi olan Seyyid Mehmed Emin'in kitabın vakfına dair kayd ile mühürü bulunmaktadır.

169 varak olan bu nüshada genel olarak nukûl bulunmamakla birlikte beş fetvâda nakil bulunmaktadır. Bir yerde *Kâdhân*,^[66] bir yerde şukka^[67], bir yerde kanun metni ve *Kâdhân*^[68] ve bir yerde de *Bezzâziyye* ve *Fetâvâ-yı Ali Efendi*^[69] kaynak gösterilirken Bâbü'l-cinâyatta bir fetvâda da *Gurer*'den naklen *Zeylai*^[70] kaynak olarak verilmiştir.

Mecmûanın sonunda müstensih kendi bilgilerini verdikten sonra biri havâylele biri de talakla ilgili iki fetvâ daha kaydetmiştir. Nüshanın sonunda *Nevizâde Atâyî*'nin kitabında *Hulâsa*'dan mestûrdur denilerek dava ile ilgili bir mesele^[71] ve Dürriizâde'den icâre ile ilgili bir fetvâ hâmişe kaydedilmiştir.

3.2. Fetâvâ-yı Vassâf'ın Nukûlünün Özellikleri

Fetâvâ-yı Vassâf'ın nukûl bulunan nüshalarında 667 fetvâda bu fetvâların dayandırıldığı fıkıh/fetvâ kitaplarından ilgili yerlerin bilgisi bulunmaktadır. Hidiv nüshasındaki ek kaynaklar hariç tutularak bu kitaplar değerlendirildiğinde ilk on beşte yer alanlar ve başvurulma sıklıkları şu şekildedir:

Tablo: *Fetâvâ-yı Vassâf*'ın Nukûlünde Başvurulan Kaynaklar ve Başvurulma Sıklıkları

Sıra	Eser İsmi	Başvurulma Sıklığı	Sıra	Eser İsmi	Başvurulma Sıklığı
1	<i>Dürer ve Gurer</i>	78	2	<i>Hâniyye/Kâdhân</i>	74
3	<i>Hidâye</i>	56	4	<i>Bezzâziyye</i>	40
5	<i>Mültekâ</i>	32	6	<i>Sadruşşeria</i>	32
7	<i>Hulâsa</i>	25	8	<i>Câmiu'l-fusûleyn</i>	23

[65] Bu sayfada ayrıca eserin numarasının 324 olduğu ile "Edirne'de vürûd etmiştir. Fî 20 Kânûni's-sânî Sene [1]330" ifadesi bulunmaktadır.

[66] Selimiye nüshası, 1b, 22a.

[67] Selimiye nüshası, 13b.

[68] Selimiye nüshası, 22a.

[69] Selimiye nüshası, 71a.

[70] Selimiye nüshası, 158a.

[71] Bu kısım hem Hidiv hem de Tokat nüshasında bulunmaktadır.

9	Bahru'r-râik	21	10	Tatarhâniyye	20
11	İmâdiyye	20	12	Bedâyi	16
13	Gurer	15	14	Kunye	15
15	Zahîra	15			

Tabloda görüldüğü üzere mecmûada başvuru kaynaklar Osmanlı döneminde muteber ve mütedâvil olan eserlerdir. *Dürer ve Gurer* ile *Gurer* birlikte değerlendirildiğinde Molla Hüsrev'in mecmûada en çok itibar gören müellif olduğu, *Hidâye*, *Hâniyye/Kâdihan* ve *Bezzâziyye*'nin ise *Dürer ve Gurer*'i takip ettikleri görülmektedir. İlk on beşte yoğunluğun Maverâünnehir bölgesi Hanefî meşâyîhının eserlerinde olduğu rahatlıkla söylenebilir ki bu da Osmanlı dönemi fetvâ kitaplarının ortak özelliğidir.^[72]

Fetâvâ-yı Vassâf in nakillerinde zaman zaman Osmanlı dönemi şeyhülislamlarının da kaynak olarak gösterildiği görülmektedir. *Fetâvâ-yı Ali Efendi* 6, *Fetâvâ-yı Yahya* 5, *Fetâvâ-yı Ankaravî* ise 4 kez ana nukûlde başvuru eserlerdir. Nukûlden ayrı olarak mecmûada yer alan fetvâların bazılarının da doğrudan önceki şeyhülislamın verdikleri fetvâlardan kaydedildiğine dair bazı bilgiler de Hidiv nüshasındaki ek kayıtlarda bulunmaktadır. Buna göre Mirzazâde Şeyh Mehmed, Ebussuûd Efendi, Atâullah Efendi, Çatalcalı Ali Efendi ve Zekeriyâyâde Yahyâ Efendi'nin bazı fetvâları da mecmûada bulunmaktadır ki bu fetvâ mecmûalarında sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Zira yıllar içerisinde benzer sorularla farklı şeyhülislam muhatap olduklarında aynı formda cevaplar verilirken sürekliliğe de işaret edilmiş olmaktadır. Mecmûanın nukûlünde şeyhülislamın ve önde gelen alimlerin görüş farklılıklarına da yer verilmiştir. Mesela deyni kabza vekil olan şahsın müvekkilin ölümünden sonra yemini ile tasdik olunup olunmayacağı hakkında Vassâf Abdullah Efendi öncesinde başlayıp ondan sonra da Medine Kadısı Şânîzâde'nin (ö.1791) bu konuda yazacağı risâleye kadar devam edecek olan ihtilafa^[73] bu konudaki üç meselenin nukûlünde işaret edildiği görülmektedir. Söz konusu fetvâlardan ilki şu şekildedir:

“Zeyd birkaç kimesneler zimmetlerinde olan şu kadar akçesini kabza Amr'ı tevkil edip Amr dahi meblağ-ı mezbûru ol kimesnelerden aldıktan sonra Zeyd fevt olduktan verese Amr'dan sen meblağ-ı mezbûru ol kimesnelerden alıp lâkin Zeyd'e vermeyip yedinde kaldı ver deyü dava ettiklerinde Amr tamamen Zeyd'e teslim ettim deyip üzerine serdi-damân lâzım olmadığına yemin edecek veresinin mutâlebesinden halâs olur mu? el-Cevâb: Olur.”

[72] Emine Arslan, *Nuküllü Fetvâ Mecmûaları ve Mehmed Fikhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâni'a Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 107.

[73] Süleyman Kaya, “Vekalet Akdine Dair Bir Tartışma Bağlamında Osmanlı Döneminde Fetvanın Müftâ-bih Hale Geliş Süreci”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 20 (Ekim 2012), 86.

Fetvânın hâmişinde; “Eftâ Hayredîn er-Remlî ve Ali el-Makdîsî^[74] ve Esad Efendi ve Şürûnbülâlî ve eftâ el-merhûm Yahya Efendi ve İbn-i Kemal ve Sun‘ullah Efendi bi-hilâfihî. Kerenbeşi Mustafa Efendi.”^[75] yazmaktadır. Fetvânın devam ettiği bir sonraki sayfada ve yine hâmişte *Velvâliciyye*’den bu durumda beyyine gerektiğine dair bir nakilden sonra “ve kad üftâ fî Behceti’l-fetâvâ bi-lüzûmi’l-beyyineti^[76] kezâ üftâ fî Fetâvâ Yahyâ Efendi bi-lüzûmi’l-beyyineti”^[77] ibaresi bulunmaktadır. Bu bilgiler aynı şekilde Tokat nüshasında da bulunmaktadır.^[78]

Bu konudaki ikinci fetvâ ise şu şekildedir:

“Zeyd birkaç kimesnelerin zimmetlerinde olan şu kadar akçesini kabza Amr’ı tevkiil etmekle Amr şu mikdarını ol kimesnelerden kabz ve Zeyd’e teslim edip ba‘dehû mâ‘adâyı dahî kabz edip lâkin Zeyd’e vermeden Zeyd fevt olup sağır oğlu Bekiri terk ettikde Beşir Bekir’e vasî nasb olunup ba‘dehû birkaç sene murûrun-da Beşir fevt olup Bekir bâliğ oldukda Amr’dan sen ma‘adâyı vermeyip yedinde kaldı ver deyû dava eylese Amr ma‘adâyı hâl-i sığarında vasîn Beşir’e verdim deyip Amr üzerine redd-i damân lâzım olmadığına yemin edicek Bekir’in mutâlebesinden halâs olur mu? el-Cevâb: Olur.”

Bu fetvânın yanında nakli çıkararak kişinin çekincesi olduğu hâmişe kaydedilen ikinci fetvânın kenarında nakil yazmayıp Arapça “Fel yeteemmel ‘inde’l-fetvâ nukilet min kütübi’l-muteberât naklen kesîran min kabîli fî kabzi’l-fuzûli fî hâze’l-kitâb” uyarısından anlaşılmaktadır ki bu tenbih de Tokat nüshasında bulunmaktadır.^[79]

Deyni kabza vekil kılma hakkındaki ihtilafa işaret eden üçüncü fetva da şu şekildedir:

“Zeyd Amr’ın zimmetinde olan şu kadar akçe hakkını Amr’dan kabza Bekir’i tevkiil ettikten sonra Zeyd fevt olup veresesi Amr’dan sen meblağ-ı mezbûru Bekir’e vermeyip zimmetinde kaldı bize ver deyû dava ettiklerinde Amr, Bekir meblağ-ı mezbûru Zeyd’in hayatında benden alıp Zeyd’e vermişti deyû dava, Bekir dahi tasdik edip Amr müddeâsına ikâmet-i beyyine eylemese verese münkirler iken Amr mücerred Bekir’in tasdiğiyle veresenin mütâlebelesinden halâs olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”

[74] Mezkûr fetvâ için bk. Gıyâseddin Ebî Muhammed Gânim b. Muhammed el-Bağdâdi, *Mecma‘ü’d-damânât*, thk. Amr Seyyid Şevket, (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2005), 460.

[75] Mezkûr fetvâ için bk. Mustafa bin Ahmed er-Rûmî el-Kerenbeşi, *Fetâvâ-yı Kerenbeşi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi, 1222), 163 a.

[76] Mezkûr fetvâ için bk. Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behceti’l-fetâvâ mea’n-nukûl*, (İstanbul: Dârü’t-tibâati’l-âmire, 1266/1850), 349.

[77] Yahyâ Efendi’nin *Fetâvâ*’sında bu fetvâya rastlanılmamıştır.

[78] Tokat nüshası, 80b.

[79] Hidiv nüshası, 73a. Tokat nüshası, 83a.

Bu fetvânın yanında; “*Eşbah ve’n-nezâir*’de “Her emin kişinin kavli borcu almaya vekil kılınan kişi hariç yeminle birlikte kabul edilir. Şayet vekil borcu aldığı ve müvekkiline verdiği müvekkilinin vefatından sonra iddia ederse kabul edilmez, bilakis kendisinden beyyine ikâme etmesi istenir”^[80] deyü tasrih olunan bu suretdir ki tahrir olunmuştur. *Fetâvâ-yı Yahya Efendi* merhûmda olan sûret-i hilâf olduğu *Surretü’l-fetâvâ*’dan münfehimidir. Gaflet olunmaya”^[81] ibaresi hamîşte bulunmaktadır. Hakikaten de *Surretü’l-fetâvâ*’da “Vekil, borcu tahsil etmek haricinde iddia ettiği her konuda yeminiyle beraber tasdik edilir. Şayet borcu kabzettğini ve müvekkili hayatta iken kendisine teslim ettiğini müvekkilinin vefatından sonra ileri sürerse sözü yeterli olmaz.” denilmektedir.^[82] Bu tenbihin de aynısı Tokat nüshasında da bulunmaktadır.^[83]

3.3. Hidiv Nüshasında Bulunup Diğer Nüshaların Nukûllerinde Bulunmayan Kayıtların Nitelikleri

Tokat nüshasıyla aynı olan nukûlün yanında Hidiv nüshasında zaman zaman ek bilgilerin bulunduğu görülmektedir. Kim tarafından yazıldığı belirtilmeyen bu bilgiler genellikle ana nukûlden ayrılması için farklı yönde ve farklı bir kalemle yazılmışlardır. Bu kayıtlar hem Hidiv nüshası hem de *Fetâvâ-yı Vassâf*’ın nitelikleri hakkında kıymetli bilgiler ihtivâ etmektedir.

3.3.1. Nüşadaki Hatayı Düzeltme

Açık bir şekilde ifade edilmese de Müzâyede nüshası gibi Hidiv nüshasının da mukabelesinin yapıldığı mecmûaya eklenen notlardan anlaşılmaktadır. Mesela, “fi’-d-def i ve mâ lâ” başlığı altındaki üçüncü fetvâda^[84] hamîşe yapılan eklemeye “Bekir üzerine asıl nüsha” ve “Amr ve Bekir senin üzerine” ifadeleri yer almaktadır. Tokat nüshasında yer alan aynı fetvâda ise^[85] bu kısmın metin içerisinde “Amr ve Bekir senin üzerine” ifadesiyle kaydedildiği görülmektedir. Aynı başlık altındaki on birinci fetvâya da^[86] hamîşte “Hind dahî” kelimeleri eklenmiş ve bu ek, Tokat nüshasında yine metin içerisinde yazılmıştır.^[87] Aynı bâbdaki on yedinci

[80] Bu kısım nukûlde aslına uygun olarak Arapça yazılmıştır.

[81] Hidiv nüshası, 96b.

[82] Sâdık Mehmed b. Ali el-Sâkızî, *Surretü’l-fetâvâ*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi, 5772), 205b.

[83] Tokat nüshası, 110a.

[84] Hidiv nüshası, 93a.

[85] Tokat nüshası, 105b-106a.

[86] Hidiv nüshası, 93b.

[87] Tokat nüshası, 106b, Hidiv nüshası, 94a.

fetvânın nukûlüne yapılan ek de yine Tokat nüshasında ana nukûl metni içine derc edilmiştir.^[88]

3.3.2. Fetvâdaki Hükümün Kapsamını Belirtme

Hidiv nüshasında kitâbü'l-hac'da yer alan "Altmış yaşında olan Hind hac etmek murad ettikde radâ'an oğlu Amr'ı yanına alıp hac etmek câiz olur mu? el-Cevâb: Olur" fetvâsının yanında "Damadıyla hac etmeğe dahî fetvâ verilmiştir." ifadesi verilen hükümün kapsamını belirtmeye yönelik bir bilgidir.^[89]

3.3.3. Okuyucuya Yapılan İkazlar

Sadece Hidiv nüshasında yer alan tenbihlerden biri soruda yer alan şartlara dikkat edilmesi gerektiği, seçilen terimlerin kapsamlarının fetvânın doğru anlaşılması için önemli olduğuna dair bir ikazdır ki şu fetvâda karşımıza çıkmaktadır:

"Ancak rehin ile istirbâhı meşrûta olan nukûd-ı mevkûfenin mütevellisi Zeyd nukûd-ı mezbûreden şu kadar akçeli malı olan Amr'a muâmele ile verdikde Amr kıymetleri deynden ezyed olan şu kadar eşyayı milkimdir deyû Zeyd'e rehn verip Zeyd dahî Amr'dan milki olmak zu'muyla alıp ba'dehû Bekir eşyâ-yı mezbûre için milkimdir deyû dava ve müddeâsını vech-i şer'î üzere isbat edip ba'de'l-hükm eşyayı Zeyd'den aldıktan sonra Amr'a iflas târî olup meblağ-ı mezbûrun Amr'dan alınması mümkün olmayıp zâyî' olsa Zeyd meblağ-ı mezbûru damân lâzım olur mu? el-Cevâb: Olmaz."^[90]

Herhangi bir nakil yazılmayan fetvânın yan tarafına "Hîn-i davada râhin ve mürtehinin huzurları şart olduğu 'vech-i şer'î kaydından müstefâddır. Gaflet olunmaya." kaydı düşülmüştür ki bu kayıt Tokat nüshasında bulunmamaktadır.^[91]

Hidiv nüshasında yer alan bazı ikazlarda da fetvâda yer alan sorunun cevabının doğru olabilmesi için fetvâda zikredilmemiş bazı şartların bulunması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Mesela;

"Zeyd şu kadar eşyasını bir diyara götürmek için bir muayyen sefinesini ücret-i muayyeneye îcâr ettikten sonra Amr ol eşyayı Zeyd'in istîcâr ettiği sefîneye vaz' etmeyip Zeyd'in izninsiz

[88] Tokat nüshası, 106b.

[89] Hidiv nüshası, 2b.

[90] Hidiv nüshası, 37b.

[91] Tokat nüshası, 43a.

sefine-yi uhrâya vaz' edip ol sefine ile giderken esnâ-yı tarîkde fırtınadan sefine ğark olup eşya dahî ğark ve telef olsa hâlen Zeyd benim eşyayı istîcâr ettiğim sefineye vaz' etmen gerek idi deyip eşyâ-yı mezbûreyi Amr'a tazmîne kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz." şeklindeki fetvânın yanına; "Bu fetvâ sefineteyn beyninde tefâvüt olmamak üzeredir. Felâ teğfel. Sûret-i tefâvütte te'addî olduğu kütüb-i mu'tebere de musarrahdır. Felâ teğfel."^[92]

kaydı düşülerek bu duruma dikkat edilmesi istenmiştir.

Bazı fetvâlarda da sorudaki şartların bir kısmının farklı olması durumunda cevabın ne olacağını araştırılması ikazı hâmişe not olarak düşülmüştür. Şeyhülislam Şeyh Mehmed Efendi'den alındığı ek bilgi kısmında zikredilen;

"Zeyd-i müteveffânın zâhirde vâris-i ma'rûfu olmamakla terekisini emîn-i beytül-mâl olan Amr kabz edip terekeden bir menzili semen-i mislinden noksân-ı fâhişle Bekir'e bey' ve teslim ettikten sonra Beşir zuhûr edip ben Zeyd'in hısren vârisesi li-ebeveyn kız karındaşı Hind'in vekîliyim deyû menzili Bekir'den dava ettikde Bekir menzili Zeyd'in aldığı ikrâr lâkin Hind'in verâseti ve Beşir'in vekâletini inkâr ile Bekir vekâlet-i verâseti Bekir'in muvâcehesinde ispat edip menzili Bekir'den almağa kâdir olur mu? Olur."^[93]

şeklindeki fetvânın yanındaki "Lakin bu surette müşteri mevcut olmasa hüküm nicedir tefahhus oluna" kaydı bu duruma bir örnektir.^[94]

3.3.4. Ek Nakil ya da Kaynak Kitap İsmi Verme

Fetâvâ-yı Vassâf'taki her fetvâyâ nakil çıkarılmadığından yukarıda bahsedilmişti. Ancak ana nakil kısmında yer alan alıntı ve kitap isimleri Hidiv ve Tokat nüshalarında birebir aynı iken, Tokat nüshasında yer almayan bazı nakil^[95] ve kitap^[96] isimlerinin Hidiv nüshasında ziyade olarak verildiği görülmektedir.

[92] Hidiv nüshası, 126b

[93] Hidiv nüshası, 102b-103a.

[94] Hidiv nüshası, 103a

[95] Hidiv nüshası, 113b, 145b.

[96] Hidiv nüshası, 86a, 108a, 113b, 139a, 155b.

3.3.5. Mecmuadaki Fetvânın Daha Önce Aynı Fetvâyı Veren Şeyhülislamlardan Alındığına Dair Bilgi

Fetâvâ-yı Vassâf'ta bazı fetvâların kaynağı olarak sâbık Osmanlı şeyhülislamlarının fetvâlarının gösterildiğine yukarıda değinilmişti. Hidiv nüshasındaki ek bilgilerde mecmûada yer alan bazı fetvâların daha önceki şeyhülislamların fetvâlarından alındığı hatta bazılarının bu şeyhülislamların orijinal fetvâlarından doğrudan kaydedildiği ek bilgi olarak verilmiştir. Mesela Hidiv nüshası 29b'de değirmen vakfı ile ilgili;

“Zeyd sıhhatinde fûlan değirmenim vakıf olup ğallesini kızlarım Hind ve Zeynep hayatta olduklarıncâ alalar onlardan sonra ruhum için eczâ-i şerîfe tilâvet oluna deyû şart edip teslîm ile'l-mütevellî ve tescîl-i şer'î bulunmadan Zeyd musırınan fevt olup sülüs dahî müsait olsa Zeyd'in sâir verese vakf-ı mezbûru tutmayıp ol değirmeni mirasa idhâle kâdir olurlar mı? el-Cevâb: Olmazlar. Ama Hind ve Zeynep hayatta olduklarıncâ sâir verese ile 'alâ mâ faraza'llâhü teâlâ tasarruf ederler. Vefâtlarından sonra şart-ı vâkîf ile amel olunur.”

şeklindeki fetvânın yanında hâmişte “Hâzihi'l-mes'ele nukile min Fetâvâ-yı Yahya Efendi rahmetullâhi aleyh” yazmaktadır ki fetvâ birebir aynı olarak *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*'de bulunmaktadır.^[97]

Vassâf Abdullah Efendi'nin fetvâ emînliğini yaptığı Mirzazâde Şeyh Mehmed'in fetvâlarının da mecmûada kullanılmış olması dikkate değerdir:

“Zeyd-i müteveffânın verese, Amr-ı müteveffânın terekesinden olmak üzere verese yedlerinde olan menzil için Zeyd'in terekesindedir deyû dava ettiklerinde Amr'ın verese, Zeyd düyûnu terekesinden ezyed olduğu halde fevt olmakla menzil-i mezbûr zarûreten deyni için bey' olundukda Amr semen-i misliyle iştirâ ve def'-i semen etmişdi deyû dava ve müddeâlarını vech-i şer'î üzere isbât edicek Zeyd'in veresesini def'a kâdir olurlar mı? el-Cevâb: Olurlar.” “Bu sûrette Amr'ın verese vech-i muharrer üzere müdde'âlarını isbat ettiklerinde murâfa'a oldukları kadı verese-i Zeyd'i def' ile hükm edip hüccet verdikten sonra Zeyd'in verese menzil-i mezbûru Amr'ın veresesinden tekrar dava eyleseler mesmû'a olur mu? el-Cevâb: Olmaz.”^[98]

[97] Yahyâ Efendi b. Zekeriyâyâ, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, 129 a.

[98] Hidiv nüshası, 95a-95b.

Birbiriyle bağlantılı bu iki fetvâdan birincisinde “Ketebehû el-fakîr Şeyh Mehmed ‘ufiye ‘anh”^[99] ikincisinde “Ketebehû Şeyh Mehmed ‘ufiye ‘anh nukile min hattihî sellamehullâhu ve ebkâhu” ibareleri hamîşe yazılmıştır ki bu bilgiler Tokat nüshasında bulunmamaktadır. Verâsetle ilgili bir başka fetvânın yanında da “Ketebehû el fakîr Şeyh Mehmed ‘ufiye ‘anh” kaydı bulunmaktadır.^[100]

Hidiv nüshasında ribhle ilgili bir fetvânın yanında “Ali Efendi,”^[101] hibesi sahih olmayanlarla ilgili bir fetvânın yanında “Atâullah Efendi kaydından yazıldı.”^[102] şeklinde ek bilgiler bulunurken diyet gerekip gerekmeyen durumlarla ilgili bir fetvâ^[103] ile kölenin işlediği cinâyet suçu ve cezasıyla ilgili bir diğeri fetvâda da “Ketebehû Ebusuûd” kaydı bulunmaktadır.^[104] Bu ek bilgiler de yine Tokat nüshasında bulunmamaktadır.

SONUÇ

Uzun bir devlet hizmeti kariyerine sahip olan ve fetvâ emînliğini yaptığı üç şeyhülislamın fetvâlarını derleyip kaynaklarının çıkarılmasındaki katkısıyla da bilinen Vassâf Abdullah Efendi’nin şeyhülislamlığı döneminde vermiş olduğu fetvâlar da mecmûa haline getirilmiş ve bazı fetvâlarına da nukûl çıkarılmıştır. Ancak yakın zamana kadar bu mecmûanın nerede olduğu, nüshaları ve özellikleri hakkında bilgi bulunmamaktaydı. Bu çalışmada mecmûanın dört nüshasını tespit etmiş olmak Osmanlı Devleti’nin bu değerli aliminin fetvâ mecmûasını tanıtmayı mümkün kılmıştır.

Şeyhülislamlara ait fetvâ mecmûalarının Osmanlı Devleti’nin uygulamalı hukuk kitapları oldukları söylenebilir. Ancak bu eserlerin doğru anlaşılabilmesi için yazma nüshalarının tek tek dikkate alınması gerekir. Zira bu mecmualardaki fetvâlar genellikle gerçek isim ve tarih bilgisinden soyutlanmış olarak hazırlanır. Farklı nüshalarını hazırlayan müstensihler ya da bu nüshaları mukabele/tashi edener ile nukûlünü hazırlayan alimler bazen öyle kayıtlar düşerler ki hem mecmûalardaki fetvâların doğru değerlendirilmesi mümkün olur hem de önceki şeyhülislamın verdiği fetvâlarla/hukûkî görüşlerle mutabakat bulunduğuna ya da onlara muhalif düşüldüğüne dair kıymetli bilgiler sunarlar. *Fetâvâ-yı Vassâf*’ın nukûlü ve bilhassa Hidiv nüshasında yer alan ek kayıtlar da bu türden veriler içerdikleri için ayrıca dikkati hak etmektedirler.

[99] Mehmet İpşirli, “Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi” (*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/170-171.

[100] Hidiv nüshası, 102b-103a.

[101] Hidiv nüshası, 112b.

[102] Hidiv nüshası, 116 a

[103] Hidiv nüshası, 146a.

[104] Hidiv nüshası, 148a.

Mecmûada kullanılan kaynaklara bakıldığında Osmanlı dönemi açısından diğer şeyhülislam fetvâ mecmûalarında da olduğu gibi ortak bir muteber fıkıh/hukuk kitabı tasavvurunun bulunduğu söylenebilir. Bu mecmûa özelinde ise *Gurer* ile bu eserin şerhi niteliğindeki diğer eseri olan *Dürer ve Gurer*'in birlikte en fazla kullanılan kaynak olması hasebiyle Osmanlı'nın yetiştirdiği değerli alim Molla Hüsrev özellikle öne çıkmaktadır. Maveraünnehir bölgesi Hanefî alimlerinden Kâdhân ve Bezzâzî'nin de -fetvâ mecmûalarında mutâd olduğu üzere-bu mecmûada da en çok başvurulan kaynaklarda üst sıralarda yer aldıkları görülmektedir.

Son olarak denilebilir ki Osmanlı Devleti'nin değerli alim ve diplomatu olan Şeyhülislam Vassâf Abdullah Efendi'nin fetvâlarını içeren *Fetâvâ-yı Vassâf*'ı ait olduğu Osmanlı fıkıh/hukuk düşüncesinin meçhul bir halkası olmaktan çıkarıp ilmi mecralara tanıtmak ve yeni çalışmalara kapı aralamak bu makalenin nihai hedefidir.

KAYNAKÇA

- Abdullah Efendi, Vassâf. *Fetâvâ-yı Vassâf*. Kahire: Mısır Milli Kütüphanesi, Hidiv Koleksiyonu, Fıkhü'l-Hanefî, 8594/12, 1b-160b.
- Abdullah Efendi, Vassâf. *Fetâvâ-yı Vassâf*. Ankara: Milli Kütüphane, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 129, 593349, 1b-179b.
- Abdullah Efendi, Vassâf. *Fetâvâyı Vassâf*. Edirne: Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, 22 Sel 1033, 1b-169b.
- Abdullah Efendi, Vassâf. *Nazire-i Unvânü 'ş-şeref*. İstanbul: Cemâlî Efendi Matbaası, 1314.
- Abdullah Efendi, Vassâf. *Nazire-i Unvânü 'ş-şeref*. İstanbul: Matba'a-i Âmire, 1279.
- Abdullah Efendi, Yenişehirli. *Behcetü'l-fetâvâ mea'n-nukûl*. İstanbul: Dâru't-tibâati'l-Âmire, 1266/1850.
- Aktepe, M. Münir. "Esad Efendi, Vassâfzâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/347. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Altınbaş, Vamık Şükrü. "Fetvâ Emîni Abdullah Vassâf Efendi". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 8/90-91 (Kasım-Aralık 1969), 375-377.
- Altun, İsmail. Keleş, Reyhan. "Ömer Efendi'nin Üç Eserine Yazılan Takrizler". *Erzurum İspirli Kadızâde Mehmed Arif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Ömer Kara. 463-498. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Arslan, Emine. *Nuküllü Fetvâ Mecmûaları ve Mehmed Fikhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâni'a Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Aydın, Zeynep. *Ilyas İbn İsa: Hayatı, Eserleri ve Düşünceleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Aziz-zâde, Hüseyin Râmiz. *Âdâb-ı zurafâ İnceleme-Tıpkıbasım-İndeks*. haz. Sadık Erdem. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.
- Bakırcı, Selami; Çögenli, M. Sadi. "Kadıza Mehmed Efendi'den Erzurum Müftülüğüne intikal Eden Unvânü 'ş-Şeref Adlı Eser Üzerine -Bir Metin Üzerinde Farklı İlimleri Eşleştirme Sanatı-". *Erzurum İspirli Kadızâde Mehmed Arif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Ömer Kara, 45-58. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Bilgin, Emrah. *Devhatü'l-Meşâyih ve Zeyilleri (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Mahmud I [AE.SMHD.I]*. No. 262, Gömlek No. 21271.
- Bursalı, Mehmed Tâhir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. nşr. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972.
- el-Bağdâdî, Gıyâseddin Ebî Muhammed Gânim b. Muhammed. *Mecma'ü'd-Damânât*. thk. Amr Seyyid Şevket. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

- Gedüsi, Hafız Mehmed bin Ahmed. *Neticetü'l-fetâvâ ma'an'n-nukül*. İstanbul: Dâru't-tibâ'atü'l-âmire, 1265.
- Hâkim Efendi, Mehmed. *Eş'âr ve İnşâ*. Ankara: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 1959/3, 1a-24a.
- Hâkim Efendi, Mehmed. *Hâkim Efendi Tarihi*, nşr. Tahir Güngör. 2 Cilt. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul: 2019.
- Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr von. *Büyük Osmanlı Tarihi*. çev. Vecdi Bürün. 8 ciltte 16 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1991.
- İpşirli, Mehmet. "Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/170-171. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- İpşirli, Mehmet. "Vassâf Abdullah Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/559-560. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Karapanlı, Gürcan. *Mekkî Divanı ve Tahlili*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Kaya, Süleyman. "Vekalet Akdine Dair Bir Tartışma Bağlamında Osmanlı Döneminde Fetvanın Müftâ-bih Hale Geliş Süreci". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 20 (Ekim 2012), 71-86.
- Kerenbeşi, Mustafa bin Ahmed er-Rûmî. *Fetâvâ-yı Kerenbeşi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi, 1222, 273 vr.
- Kürelî, İbrahim vd. *I. Mahmud-Nadîr Şah Mektuplaşmaları-3 Numaralı Nâme-i Hümayûn Defteri (Transkripsiyon/Tıpkıbasım)*. İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2015.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmânî*. nşr. Nuri Akbayer. (Transkripsiyon: Seyit Ali Kahraman) 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Mumcuoğlu, Banu. *Şeyhülislam Akhisari Vassâf Abdullah Efendi Hayâl-i Behçet-Âbâd (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Müstakimzâde, Süleyman Sâdeddin Efendi. *Mecelletü'n-nisâb (Tıpkıbasım)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Sabır, Elif. *Sadaret Kaymakamı Numanpaşazâde Ahmed Paşa'nın Yazışmalarını Hâvî Bir Mecmua (h.1149-1150/m.1736-1737) (Tahlil-Metin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Sâkızî, Sâdik Mehmed b. Ali. *Surreti'l-fetâvâ*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi, 5772, IV+310.
- Şahin, Kürşat Şamil. "Dilbilgisi Öğretiminde Şiir Kullanımına Bir Örnek İrşad-ı Ezkiyâ" *VIth International Scientific and Practical Conference-Actual Problems of Linguistics and Linguodidactics in the Context of Modern Approaches*. 194-199. Gagauzia, 2023.
- Şahin, Kürşat Şamil. *Vassâf Abdullah Efendi (Abdî) İrşad-ı Ezkiyâ (Manzum Bir Nahiv) İnceleme-Metin-Sözlük*. İstanbul: Hiper Yayın, 2019.
- Şem'dânizâde, Fındıklılı Süleyman Efendi. *Mür'î't-Tevârih*. nşr. M. Münir Aktepe. 4 Cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976.
- Tûsi, Nasiruddin Ebû Ca'fer Muhammed b. Muhammed b. Hasan. *Hallü müşkilâti'l-İşârât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Servili, 189, 1b-213b.
- Uysal, Betül. "Nahiv İlminde Meşhur el-Kâfiye'nin Manzum Bir Tercümesi: Vassâf Abdullâh Efendi'nin İrşad-ı Ezkiyâ Adlı Eseri". *Klasik Türk Edebiyatının Ses ve Anlam Dünyası Sempozyumu-Prof. Dr. Halûk İpekten Anısına*. ed. İlhan Genç vd. 536-558. Ankara: Düzce Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Vâsîf Ahmed Efendi. *Mehâsinü'l-âsar ve hakâiku'l-ahbâr (Târîh-i Vâsîf)*. 2 Cilt. Dârüttibâ'atü'l-âmire, 1219.
- Vassâf Abdullah Efendi, *Fetâvâ-yı Vassâf*. <https://phebusmuzayede.com/49782-seyhulislam-vassaf-abdullah-efendi-ye-ait-fetvalar-feteva-yi-vassaf-184-sayfa-eburlu-cildinde-21x30-cm.html> erişim 24.06.2024.
- Yahyâ Efendi b. Zekeriyya. *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi, 3155, 2a-367b.